

Borut Trpin

L. A. Paul: Transformative Experience

(Oxford: Oxford University Press, 2014; 208 strani)

Racionalno o prelomnicah

Filozofinja L. A. Paul, profesorica na ameriški UNC Chapel Hill in škotski univerzi St Andrews, je leta 1999 doktorirala na temo vzročnosti pod mentorstvom Davida Lewisa. Po vrsti člankov na temo vzročnosti in protidejstvenikov ter o metafizičnih vprašanjih, je pred kratkim v soavtorstvu z Nedom Hallom izdala monografijo *Causation: A User's Guide* [slov. Vzročnost: Priročnik za uporabnike] (2013), le leto kasneje pa še avtorsko monografijo *Transformative Experience* (2014) [slov. Transformativne izkušnje]; obe monografiji sta izšli pri Oxford University Press.

V slednji se avtorica odmakne od metafizike in filozofije znanosti na področje teorije odločanja in filozofije duha. Sooči nas s problemom transformativnih izkušenj, tj. tistih izkušenj, ob katerih se nepovratno in nepredvidljivo spremenimo. Monografija predstavlja pomemben in, predvsem, izviren doprinos k teoriji odločanja, saj problemu transformativnih izkušenj na tak način prej še ni bilo posvečene pozornosti.

Osnovno izhodišče, na katerem avtorica gradi svoje delo, je teorija racionalnega odločanja (TRO). Problem transformativnih izkušenj postane posebej zanimiv šele v tem okviru, saj za TRO predstavlja oviro. TRO je normativna teorija, ki racionalno odločanje opredeli kot odločanje, ki upošteva zakonitosti verjetnostnega računa v kombinaciji s predvidenimi koristmi (ang. *expected utility*). Če in samo če pri odločitvi upoštevamo zakonitosti verjetnostnega računa in predvidenih koristi, bo naša odločitev optimalna. Odločitve o transformativnih izkušnjah pa predstavljajo dvojno težavo, saj se po odločitvi nepredvideno spremenimo: ne moremo predvideti, kakšna je verjetnost določenega izida, niti kakšna je predvi-

dena korist. Ali to pomeni, da je TRO zaradi protiprimera transformativnih izkušenj pokopana?

To bi težko trdili. Avtorica v monografiji večkrat omeni, da je zagovornica TRO in da išče rešitev problema prav v tem okviru. Ne zanima je, ali je TRO utemeljena na pravih predpostavkah, temveč skuša naslovne transformativne izkušnje spraviti v kontekst racionalnega odločanja. Pri tem pa se zdi TRO nemočna. Odločevalka namreč nikakor ne more predvideti, kakšna je verjetnost oz. korist neke odločitve, saj se bo tudi sama spremenila, ko bo doživela izbrano izkušnjo.

Problem transformativnih izkušenj se morda sliši precej abstraktno, zato avtorica v ilustracijo najprej ponudi večje število miselnih eksperimentov, ki jih kasneje podkrepi s primeri iz resničnega življenja. S tem želi pokazati, da transformativne izkušnje ne predstavljajo zgolj zanimivega protiprimera TRO, temveč se nas tudi intimno dotikajo. Poglejmo enega izmed njenih miselnih eksperimentov.

Avtorica predlaga, da si zamislimo nevroznanstvenico Mary, ki je bolj znana iz Jacksonovega (1986) miselnega eksperimenta o kvalijah. Mary ima na razpolago vse podatke o tem, kako zaznavamo barve, vendar je že od rojstva zaprta v črno-beli sobi. Za razliko od Jacksonovega miselnega poskusa, ima Mary tokrat mnogo prijateljev in sorodnikov, ki živijo zunaj njene sobe, in ji poročajo o tem, kako čudovite so barve. A Mary je zadovoljna s svojim življenjem v črno-beli sobi. Drugačnega življenja si niti ne zna predstavljati. Avtorica zato provokativno vpraša: Ali naj Mary sprejme ponudbo, da stopi ven iz sobe, in – predvsem – na podlagi česa, naj se odloči?

Mary se odloča o naslovni transformativni izkušnji – izkušnji, ki jo spremeni v več vidikih. Dva ključna vidika, ki ju avtorica izpostavlja, sta spoznavni in osebni vidik. Pri odločanju o izhodu iz sobe Mary trči na spoznavno čer. Ne more si pomagati s preteklimi izkušnjami, saj barv še ni videla. Prav tako si ne more pomagati s kognitivnim modeliranjem – nikakor si ne more zamisliti, *kako je biti* Mary v barvnem svetu. Nima niti možnosti, da hipno pokuka skozi špranjo in se odloči, ali so ji barve vseh ali ne. Ko bo barve enkrat zagledala, se ne bo več mogla vrniti v stanje nepobarvanega lista. Ker take izkušnje še ni imela, tudi ne more presoditi, kolikšna je verjetnost, da ji bodo barve vseh, in kolikšna, da ne. Kako naj se torej racionalno odloči?

Čeprav miselni poskus z Mary podaja zanimivo vprašanje in vsaj na prvi pogled predstavlja protiprimer TRO, pa se problem transformativnih izkušenj še vedno zdi razmeroma nerelevanten. Avtorica omenja več podobnih dilem o tem, kako naj se odločimo, ali naj postanemo nesmrtni vampirji, ali naj postanemo zasvojeni (in domnevno zadovoljno omamljeni) in ali naj poskusimo durian, smrdljiv eksotični sadež, ki je nekaterim izredno okusen.

Teh primerov ne navaja zgolj za zabavo, temveč z njimi vzpostavi izhodišče za obravnavo transformativnih izkušenj v vsakdanjem življenju. Jedro njene knjige

je prav v aplikaciji teh ilustracij na velike življenjske prelomnice, s katerimi se vsi prej ko slej srečamo. Tako se med ostalimi prelomnicami podrobneje posveti vprašanju o izbiri poklica in načrtovanju družine. Kot šaljivo pripomni, to vprašanje z vampirji nima skupnih le neprespanih noči.

Bralcem, ki nas vseskozi drugoosebno nagovarja, postavi vprašanje, ali se lahko racionalno odločimo, da bomo imeli otroka. Podobno kot pri odločitvi o tem, da postanemo vampirji, gre za nepovratno odločitev, pri kateri si z zamišljanjem *kako je biti starš* ne moremo pomagati (pri tem se nanaša na Nagelovo vprašanje, *kako je biti netopir*; Nagel, 1974), saj nam je to izkustvo pred uresničitvijo subjektivno nedostopno, prav tako pa tudi nimamo izkušenj s starševstvom.

Avtorica opozarja, da se pri odločitvi tudi ne moremo opreti na pričevanja ostalih staršev. Mnogi starši namreč poročajo, da je bilo rojstvo oz. posvojitev otrok(a) najboljša odločitev v njihovem življenju. Življenja brez otrok(a) si ne znajo predstavljati, prinaša pa jim tudi neusahljiv vir zadovoljstva. Znanstvene raziskave, ki jih navaja avtorica, pa na drugi strani kažejo, da med zadovoljstvom parov z otroki in pari brez otrok ni razlik oz. da so starši celo nekoliko manj zadovoljni. Racionalna odločitev iz tretjeosebne perspektive bi torej bila, da živimo brez otrok ne glede na naše želje in (očitno iluzorna) pričakovanja. A vendar je staršem po transformativni izkušnji z otrokom običajno nepredstavljivo, da bi se vrnili v prejšnje stanje. Odpoved prvoosebnemu stališču naj bi bila torej racionalna, s čimer pa se avtorica ne strinja. Njena temeljna predpostavka, ki pa jo utemelji le površno (navaja npr. vrednoto avtentičnosti v odločanju), je, da moramo v odločanju vedno upoštevati (tudi) prvoosebno stališče. V kombinaciji te predpostavke in TRO zato pri odločanju poziva k formalni kognitivni fenomenologiji. Termin sicer uvede v analogiji s formalno epistemologijo, čeprav ga le površno omeni.

Avtorica skozi celotno knjigo vpeljuje primere, s katerimi želi pokazati, kako pogoste in pomembne so odločitve o transformativnih izkušnjah, in kako je racionalna odločitev v teh primerih nemogoča. V zaključku (izvorno: *Afterword*), ki obsega več kot četrtno knjige, presoja različne pristope k reševanju problema, npr. preko pojmov nezavedanja (ang. *unawareness*), neujemljivih dispozicij in hierarhičnih bayesovskih modelov. Ključen pa je avtoričin predlog, da k problemu pristopimo na drugačen način. Ne moremo vedeti, kako-je-bit po transformativni izkušnji in kakšna je verjetnost (ne)ugodnega razpleta, lahko pa problem postavimo v drugačen okvir. Namesto vprašanja, ali naj se odločim za transformativno izkušnjo, se vprašamo, ali si želimo izvedeti, kaj ta izkušnja prinaša. Ali si želimo razodetja ali pa nam trenutno stanje ustreza?

Prav v tem spoznanju se skriva glavno sporočilo obravnavane knjige: (racionalne) odločitve o transformativnih izkušnjah zahtevajo drugačno obravnavo kot »običajne« odločitve. Racionalno se lahko odločimo zgolj, ali si želimo neznane iz-

kušnje, kar naj bi bilo tudi racionalno vodilo v problemih odločanja o velikih življenjskih odločitvah.

Čeprav obravnavano delo uvaja zanimiv problem za teorijo racionalnega odločanja, prav zaradi svoje pionirskosti prinaša tudi kar nekaj težav. Ena izmed težav je predpostavka racionalnosti (kot optimalnosti v odločanju), ki ji je avtorica vsekozi zavezana. Intuitivno se zdi nerazumljivo, da bi se odrekli rojstvu otrok zaradi tretjeosebni znanstvenih izsledkov o zmanjšanem zadovoljstvu staršev v primerjavi s pari brez otrok. A hkrati bi strogo vztrajanje pri racionalnosti od odločevalke zahtevalo prav to. Avtorica pa se zaradi tega ne odpove principu racionalnosti, temveč sklene, da so znanstveni izsledki za posameznika nerelevantni, ker je vsak posameznik vpet v drugačen kontekst. Trdi, da znanost trenutno oz. morda nikoli ne bo tako individualizirana, da bi lahko empirično predpisala odločitev za vsakega posameznika. Pri tem se poraja vprašanje – če avtorica v taki meri poudarja dejanske posameznike, ali ne bi potem morala poudarjati tudi, da racionalnost v strogo normativnem smislu odpade? In ker se kot dejanski akterji ne odločamo v skladu z matematičnimi normami TRO, ali so transformativne izkušnje sploh relevanten problem za posameznike? Če niti znanstveni izsledki niti pričevanja o določeni transformativni izkušnji niso dovolj relevantni za odločitev, na podlagi česa se potem sploh lahko odločamo? Prav zaradi teh problemov bi na podlagi avtoričine obravnave sledilo, da se ne in se niti ne moremo racionalno odločiti. A v tem sklepu se nahaja za TRO najbolj ogrožajoča točka. TRO je pred odločitvami o transformativnih izkušnjah po avtoričinem mnenju bistveno nemočna, a zdi se, da je vsaka odločitev v nekem smislu odločitev o transformativni izkušnji.

V ilustracijo: predpostavimo, da se Akter pri slaščičarju odloča o preprosti izbiri. Ali naj izbere torto ali sladoled? Ob vseh dosedanjih obiskih mu je bila torta ljubša. Avtorica bi sklenila, da gre za odločitev o netrtransformativni izkušnji. Vendar pa bi z njenim lastnim pristopom lahko tudi v tem primeru govorili o transformativnosti. Kako lahko Akter ve, da se mu ni spremenil okus (notranja sprememba) ali pa da ni slaščičar ta dan namesto sladkorja pomotoma uporabil sol (zunanja sprememba)? Jasno se nam zdi, da se bo racionalno odločil, če bo izbral torto (kar zapoveduje tudi TRO), saj se zanaša npr. na dosedanje zanesljivost, a vendar bi avtorica – če bi svoji zamisli striktno sledila – morala sprejeti pomisleke. V čem se torej Akterjeva odločitev bistveno razlikuje od odločitve o rojstvu otroka?

Zdi se torej, da avtorica implicitno loči dva različna problema, kot transformativno odločitev pa implicitno sprejema le drugega:

- a) problem odločitev z nepredvidljivim izkupičkom, in
- b) problem »velikih« odločitev z dolgotrajnimi posledicami.

Če govorimo o transformativnih odločitvah samo takrat, ko ima odločitev dolgo-trajne in povsem nepredvidljive posledice, kako lahko v trenutku odločanja sploh vemo, da se odločamo o transformativni odločitvi? Odločitve, ki so privedle do transformativne izkušnje, se kot take nujno izkažejo šele retrospektivno in v trenutku odločanja ne predstavljajo težave za TRO. Nevroznanstvenica Mary, ki je v obravnavani knjigi v kontaktu s prijatelji izven svoje črno-bele sobe, se racionalno odloči, da stopi ven, ker ji vsi prijatelji in drugi viri pričajo o tem, da je barven svet prijeten. Po drugi strani pa ji je tudi življenje v sobi po mnogih letih že povsem naravno in prijetno. Predpostavimo, da so ji barve, ko stopi ven, vseč in zasovraži življenje v črno-beli sobi. Čeprav doživi transformativno izkušnjo, pa dokler je bila v sobi, nikakor ni mogla vedeti, da se odloča o transformativni izkušnji, saj bi njeno stališče lahko ostalo nespremenjeno. Kot transformativna se izkušnja torej pokaže šele za nazaj. Če torej sprejmemo avtoričino zamisel, da je treba te odločitve preuokviriti, smo spet pri težavi, da v trenutku odločanja ne vemo zanesljivo, kdaj odločitev preuokviriti.

Poleg tega avtorica vseskozi govori o individualnih odločitvah, vendar pa so mnoge transformativne izkušnje skupinske. Tak je že centralni primer obravnavanega dela, odločitev o otroku. Ko se par odloča za otroka, bosta transformativni izkušnji podvržena oba bodoča starša. Na tem mestu se porajata dve vprašanji, ki ostaneta neodgovorjeni:

1) Prvoosebno edninsko: Kako lahko v svoje odločanje zajamemo nekoga drugega, ki bo podvržen transformativni izkušnji?

in

2) Prvoosebno dvojinsko oz. množinsko: Kakšen vpliv, če sploh, imajo transformativne izkušnje v procesih skupinskega odločanja?

Pod (2) bi poleg avtoričinega odločanja o otroku vsekakor padle tudi velike zgodovinske skupinske odločitve, npr. plebiscit.

Obravnavano delo torej prinaša pomemben uvid v to, da ima klasična TRO v jedru omejitve, ki jih je potrebno nasloviti. Avtorica sicer pri tem ni prva. Tako že sama omeni matematično nedoločljive koristi v t.i. pasadenski igri (Nover in Hájek, 2004), kjer TRO naleti na paradoksalne posledice (izkupiček iste igre je lahko hkrati pozitiven, negativen in celo neskončno velik). Vseeno pa, kot je zgoraj na kratko orisano, ostaja vprašanje, ali transformativne izkušnje dejansko predstavljajo problem enake magnitude kot matematično nedoločljive koristi. Zdi se, da se proti TRO postavljajo na neki povsem drugi (nematematični) višji ravni.

Problem transformativnih izkušenj se vsemu navkljub kaže kot pomemben. Le da se moramo (za razliko od obravnavanega dela) odločiti, na kateri način ga bomo naslovili. Na tem mestu vidimo dve možnosti:

- 1) Normativna, strogo racionalna smer: razvijanje novih formalnih pristopov na način, ki ga avtorica imenuje formalna kognitivna fenomenologija. Pri tem »bonus« točke v odločanju pripišemo avtentičnosti in posameznikovi fenomenologiji, omejimo pa se na idealne racionalne akterje.
- 2) Mehkejša smer: govorimo o običajnih ljudeh. O odločitvah, ki privedejo v transformativne izkušnje, govorimo, ko nam odločitev bistveno zamaje poprej predvideno oceno koristi. Ker se zdi, da svoje stališče do neke mere spremenimo po vsaki odločitvi, bi bil tako bolj na mestu stopnjevit pristop: od povsem transformativnih izkušenj do tistih, kjer se predvidena korist sploh ne spremeni.

Glede na to, da trenutno pod vodstvom avtorice na University of Notre Dame in University of North Carolina, Chapel Hill poteka obsežen interdisciplinarni raziskovalni projekt na temo transformativnih izkušenj s podporo fundacije Templeton, se nadajamo, da bodo naši pomisleki v prihodnje razrešeni.

Literatura

- Jackson, F. (1986). »What Mary Didn't Know«. *Journal of Philosophy*, 83, str. 291–295.
- Nagel, T. (1974). »What Is it Like to Be a Bat?«. *The Philosophical Review*, 83, str. 435–450.
- Nover, H. in Hájek, A. (2004). »Vexing Expectations«. *Mind*, 113, str. 237–249.